Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 11. Maart 1933.

1 KOR. 7 EN 8—10

door

Dr. F. W. GROSHEIDE.

Mijn hooggeachte Collega, Prof. Dr. H. H. Kuyper is zoo vriendelijk geweest om in „De Heraut" een breede bespreking te geven van mijn kommentaar op Paulus' eersten Brief aan de Kerk te Korinthe. Ik ben hem dankbaar voor de waardeerende woorden aan mijn boek gewijd, ik ben ook dankbaar, dat hij voldaan heeft aan mijn verzoek om enkele bezwaren, die hij had, in zijn blad ter sprake te brengen. Ik weet, dat het hem niet onaangenaam is, wanneer ik ook mijnerzijds met een enkel woord op die punten inga.

Ik spreek niet over enkele kleinigheden. Ik geef Prof. Kuyper aanstonds toe, dat ik uit den eersten brief van Clemens Romanus voor de organisatie van de kerk te Korinthe meer had kunnen afleiden, dan ik heb gedaan. Maar ik zou wel willen handelen over enkele punten van belang. Van belang, omdat ze niet alleen gerekend moeten worden tot de lastigste vraagstukken, waarvoor Paulus' brief ons plaatst, maar omdat ze ook beteekenis hebben voor de Christelijke levenspractijk van den tegenwoordigen tijd.

Nu is mijn taak niet gemakkelijk. In het geding zijn enkele hoofdstukken, die tot de moeilijkst te verklaren van het Nieuwe Testament behooren. Wat, naar ik meende, voor de door mij geboden uitlegging pleitte, heb ik opgemerkt. Ik moet me dan ook in hoofdzaak bepalen tot een poging om aan te toonen, dat een andere exegese van 1 Kor. 7 en 8,

dan door mij in mijn kommentaar is gegeven, ons voor grootere moeilijkheden plaatst dan de verdedigde.

Ik sprak van 1 Kor. 7 en 8. En niet zonder reden, want de bezwaren van Prof. Kuyper betreffen feitelijk de totaalopvatting der hoofdstukken, al richten ze zich met name tegen hetgeen bij enkele verzen werd opgemerkt.

Prof. Kuyper ziet volkomen terecht in, dat door mij getracht is zulk een uitlegging van 1 Kor. 7 te geven, dat het hoofdstuk voorschriften geeft, die in elken tijd kunnen en moeten worden opgevolgd. Hij meent, dat de inhoud van het hoofdstuk zich tegen zulk een exegese verzet. 1 Kor. 7 : 26 spreekt uitdrukkelijk *van den aanstaanden,* of zooals we liever vertalen, van *den bestaanden, den aanwezigen nood.* Verzen als 1, 32, 33, 37 en 38 kunnen niet voor alle tijden bedoeld zijn, want dan zouden ze in strijd komen, met wat de Heere in Zijn Woord in zake het huwelijk heeft geboden en met hetgeen de Schrift zegt over de heerlijkheid en de heiligheid van het huwelijk. Daarmee staat dan in verband de kwestie, dat Paulus onderscheid maakt tusschen een bevel des Heeren en zijn eigen gevoelen. Prof. Kuyper oordeelt, dat we tusschen die twee alleen een historisch verschil mogen aannemen, d.w.z. dat Paulus alleen dit bedoelt : het ééne heeft Jezus tijdens Zijn omwandeling op aarde uitdrukkelijk verordend, het andere zeg ik, Paulus, thans. Zoo verklaart Prof. Kuyper ook vs 25. En vanzelf moet hij er dan toe komen om bezwaar te maken tegen de uitlegging, door mij van vs 40 gegeven, en oordeelt mijn Collega, dat de apostel daar wel degelijk spreekt van zijn apostolische inspiratie. De slotsom moet zijn, dat in een tijd als de onze de voorschriften van 1 Kor. 7 niet behoeven te worden opgevolgd. Maar, komt er weer een tijd van geestelijken nood, dan hebben we ons wederom naar dit hoofdstuk te gedragen.

Men ziet, dat hier vele vragen aan de orde komen. Niet alleen deze, hoe moet het moeilijke hoofdstuk worden uitgelegd, maar ook deze andere, geldt het altijd of alleen in bij-

zondere tijden en de uiterst lastige kwestie, spreekt Paulus hier krachtens apostolische inspiratie of niet.

Nu nemen we ons uitgangspunt in de uitdrukking *den aanstaanden* of beter *den bestaanden nood*. Het wil ons voorkomen, dat het niet aangaat deze te laten slaan op den noodtoestand, waarin destijds de gemeente te Korinthe verkeerde. Want hoewel Paulus' schrijven ons uitvoerig van de toestanden te Korinthe op de hoogte brengt, hooren we nergens ook maar iets van benauwdheid, waarin de gemeente verkeerde of van verdrukking, die ze zou hebben te lijden. Integendeel, heel de brief geeft ons den indruk, dat de gemeente zich rustig kon ontwikkelen en dat de vele zonden, die de apostel bestraffen moet, juist konden insluipen, omdat geen nood de gemeente teisterde.

Daar komt bij, dat er onder de vermaningen, die Paulus geeft en die op het eerste gezicht ons in strijd lijken, met wat de Schrift elders over het huwelijk schrijft, voorkomen, die allerminst aan een noodtoestand doen denken. Ik wijs met name op vs 5, dat alleen in een periode van rust en zekerheid uitvoerbaar is. Dan op vs 20, zij het dat daar een ander onderwerp wordt besproken. Trouwens, ook verzen als 2, vlg, 8, vlg., 39 vlg. onderstellen, al behooren ze dan tot die ons vreemd toeschijnende, feitelijk een rustige ontwikkeling, waarbij ieder het doen kan, geheel, gelijk het hem het beste voorkomt.

Nu is het volkomen waar, dat er dan toch maar exegeten zijn, die deze en dergelijke verordeningen gegeven achten met het oog op den noodtoestand, waarin de gemeente verkeerde. Maar die exegeten denken — althans in onze dagen — niet aan den noodtoestand, waarin de gemeente te Korinthe geraakt was en waarvoor ook zij geen bewijzen weten aan te voeren, doch ze staan op het standpunt, dat Paulus de wederkomst van Christus aanstaande achtte, daarom meende, dat het gansche menschelijk geslacht in nood verkeerde (de z.g. *dolores Messiae)* en dat het dus slechts noodig was voorschriften te geven om op de beste en gemakkelijkste wijze

den korten tijd, die nog van Christus' wederkomst scheiden zou, door te brengen *(„Interimsethik")*. Dezen kant moeten we in geen geval uit. En wanneer er nu geen noodtoestand aan te wijzen is en we van zulk een algemeenen nood in heel het Nieuwe Testament, ook in 1 Kor. 7, niets meenen te vinden, wordt het wel heel moeilijk het geheele hoofdstuk zóó te verklaren, dat een noodtoestand den sleutel in handen geeft om de gesloten deuren te openen.

Daar staat nu tegenover, dat we in het hoofdstuk zelf wel een sleutel vinden in een woord, dat enkele malen voorkomt. Dadelijk in vs 1 en voorts in vs 8 en 26 wordt gesproken van het *kalon*, het aanbevelenswaardige, dat zooal niet tegenover, dan toch naast het uitdrukkelijk gebodene wordt gesteld en dat niet onder alle omstandigheden mag worden gedaan. Dit *kalon* wordt met de zonde of het menschelijk onvermogen in verband gebracht. Zoo beperkt dadelijk vs 2 het zoeken van het in vs 1 gestelde aanbevelenswaardige. Zoo laat vs 9 zien, dat het aanbevelenswaardige van vs 8 niet altijd mag worden nagestreefd. En in vs 25 tot 28 staat het op soortgelijke wijze.

Hieruit volgt, dat Paulus niet spreekt van een noodtoestand, ontstaan door verdrukking of vervolging, doch van den noodtoestand in een zondige wereld. In het paradijs kan God gebieden : Weest vruchtbaar en vermenigvuldigt en vervult de aarde. Daarom zal de mensch zijn Schepper niet minder liefhebben en dienen. Maar door de zonde heeft de mensch zich in de moeilijkheid gebracht. Trouwt hij, dan is de kans groot, dat hij zich daardoor te minder zal wijden aan den dienst des Heeren. Trouwt hij niet om zich geheel aan den dienst van God te geven, dan ligt de zonde voor de deur. Hier is een onoplosbare moeilijkheid. En het eenige wat Paulus doen kan, is een middenweg zoeken. Wie het charisma der onthouding van God ontving, die huwe niet, hij ontving de gave ten dienste van het koninkrijk Gods. Maar wie die gave niet heeft, huwe, hij zondigt niet, al zal hij de gevolgen van zijn stap ondervinden.

Zien we het hoofdstuk zóó, dan is het ietwat weifelende

optreden van Paulus te verklaren. En dan is ook een uitlegging gegeven, die het hoofdstuk, dat van geen bijzondere omstandigheden spreekt, geldig doet zijn voor elken tijd. De bestaande nood van vs 26 is dan slechts een verbreeding van de verdrukking, waarvan vs 28 spreekt. Beide plaatsen ons in de werkelijkheid van onze zondige wereld. Van dezen nood spreekt vs 5, als het onderstelt, dat het noodig kan zijn voor gebed en vasten de huwelijksgemeenschap een oogenblik te onderbreken, omdat die al te veel beslag op den mensch legt ; vs 16, dat vaststellen moet, dat de geloovige partij in een huwelijk niet weet, of de ongeloovige tot bekeering zal komen ; vs 32 vlg, als het doet zien, hoe moeilijk het is in gehuwden staat zich bezig te houden met de dingen des Heeren.

Ziet Paulus zich geplaatst voor zeer bijzondere moeilijkheden, die het hem onmogelijk maken voorschriften te geven, welke kortweg voor ieder en onder alle omstandigheden passen, dan begrijpen we ook, waarom hij zich in dit hoofdstuk enkele malen op woorden van Jezus beroept. Ook wij nemen aan, dat als de apostel in vs 10 en 25 van geboden des Heeren spreekt, hij dat bedoelt in historischen zin, d.w.z. dat Paulus denkt aan woorden, die Jezus tijdens de omwandeling op aarde heeft gesproken.

Maar nu moet verklaard worden, waarom Paulus zich juist hier op zulke woorden beroept. We vinden zulk een beroep slechts enkele malen en dat, hoewel de apostel, indien hij dat gewild had, zich onophoudelijk op uitspraken van den Zaligmaker had kunnen beroepen. Nu verklaren we dit in ons hoofdstuk zóó : Paulus geeft geen absolute bevelen, kan dat niet doen op dit gebied en om nu te voorkomen, dat men alles, wat hij hier schrijven moest, voor betrekkelijk zou houden, beroept hij zich daar, waar het absolute gebod geldt, op het woord van Christus. Zoo vinden we het niet alleen in vs 10, maar ook vs 17, waar Paulus spreekt van het bestel Gods, en ook weer vs 39, als hij toelaat te huwen, mits met een geloovigen man.

Daarentegen is het voorschrift van vs 12 vlg. niet absoluut,

want als de ongeloovige partij scheiden wil, kan de geloovige de verlating niet tegen houden. En dat vs 25 niet absoluut is, blijkt uit de woorden zelf.

Daarmede zijn we nu gekomen tot het allermoeilijkste geval, in hoeverre schrijft Paulus 1 Kor. 7 met apostolische inspiratie, een vraag, die zich dan nog bijzonder vs 40 aan ons opdringt, als Paulus zegt : ook ik meen den Geest Gods te hebben.

Over de apostolische inspiratie is op voortreffelijke wijze geschreven door Dr. A. Kuyper in zijn Encyclopaedie (III, bl. 487 vlg.) Hij wijst er op, dat in de ambtelijke bediening der apostelen vanzelf de impuls lag van het werken der inspiratie. Wel is er ook dualistische actie van den Heiligen Geest, „maar in den regel grijpt zulk een breuk niet plaats en vormde de ambtelijke roeping de basis, waarop de inspiratie plaats greep." Die laatste woorden zijn voor ons onderwerp van groote beteekenis. Inderdaad vinden we enkele plaatsen, waar Paulus of ook andere apostelen uitdrukkelijk spreken van iets, dat de Heilige Geest hun openbaart. We noemen Hand. 10 : 19 ; 11 : 12, 28 ; 13 : 2 ; 16 : 6, 7 ; 20 : 22, 23 ; 21 : 4, 11 ; 1 Tim. 4 : 1, misschien ook 2 Kor. 3 : 3. Nu valt het reeds dadelijk op, dat plaatsen uit de brieven schaarsch zijn. Verder, gaat men deze teksten na, dan vindt men, dat het nooit gaat om het geregelde, ambtelijke werk, maar òf om een profetie òf om een gebod, dat in den gewonen gang van zaken ingrijpt en noodzaakt een anderen weg te kiezen, dan het meest voor de hand lag. Bij de profetieën van Hand. 20 : 23 ; 21 : 4 en 11 stoort Paulus er zich zelfs in zooverre niet aan, dat hij toch naar Jeruzalem gaat, waarom we mogen zeggen, er is geen bevel gegeven, maar de apostel wordt door den Heiligen Geest voorbereid, zoodat hij weet, dat hij een tijdlang niet zal kunnen werken en getroost zijn gevangenschap van het begin af dragen kan. Reeds uit dien hoofde zou het opvallen, als Paulus zich 1 Kor. 7 : 40, waar hij voorschriften geeft en dan nog wel voorschriften, die slechts

een betrekkelijk karakter hebben, beriep op zijn apostolische inspiratie.

In de tweede plaats is volkomen terecht door Dr. A. Kuyper opgemerkt, dat voor de apostelen de roeping alles is. Paulus spreekt telkens van zijn roeping tot apostel. Daaraan ontleent hij het recht om brieven te schrijven, om de kerken te vermanen. Daarop steunt hij ook in onzen brief, niet alleen 1 : 1, maar eveneens 9 : 1 vlg. Doch 7 : 40 spreekt Paulus niet van zijn apostolische roeping.

Daar komen nu nog enkele kleinigheden bij. De apostel schrijft 7 : 40 *ook ik*. Hij stelt zich dus met anderen op één lijn, wat betreft het bezit van den Geest van God. Van andere apostelen is in het verband geen sprake. Integendeel, Paulus bestrijdt valsche ascetische inzichten. Zoo moet hij zich op één lijn stellen met Christenen, niet-apostelen, te Korinthe. En in de tweede plaats moet worden opgemerkt, dat het woord, waarin men apostolische inspiratie meent te mogen lezen, juist staat na een zinsnede, die volgens Paulus zelf geen absolute geldigheid heeft. Feitelijk krijgen we dus dit, dat Paulus door apostolische inspiratie zou zeggen, dat een weduwe gelukkiger is, als zij weduwe blijft dan wanneer ze weer huwt en haar toch toestaat om te huwen. Een uitlegging, die me niet zeer waarschijnlijk voorkomt.

Ik kan geen groot verschil zien tusschen, wat de apostel vs 25 schrijft over de barmhartigheid, die hij ontving om getrouw te zijn en de gave des Geestes, die hij blijkens vs 40 had verkregen. De trouw hoort volgens Gal. 5 : 22 ook tot de gaven des Geestes. En beide malen, vs 25 en 40, komt de bijzondere uitdrukking verduidelijken, waarom Paulus zijn gevoelen, zijn niet volstrekte gebod geven kan. Met welke uitspraak we natuurlijk niet bedoelen te ontkennen, dat Paulus als apostel vervuld was met den Heiligen Geest, Hand. 9 : 17 ; 13 : 9. Hoofdzaak is, dat we gelooven, dat bij onze uitlegging van 1 Kor. 7 dit hoofdstuk zonder meer op en in elken tijd toepasselijk kan zijn.

We komen nu tot 1 Kor. 8 (en 10.) Ook hier zijn groote

moeilijkheden. Maar ze zijn van anderen aard, dan die we aantroffen in hoofdstuk 7. Immers hoeveel bezwaren dit hoofdstuk ook oplevert, de apostel volgt duidelijk één lijn. Terwijl het in hoofdstuk 8 en 10 zóó is, dat Paulus in caput 8 een milder standpunt schijnt in te nemen en te zeggen : Ge moogt offervleesch eten, laat het alleen ter wille van den zwakken broeder, doch in hoofdstuk 10 zou schrijven : Alle eten van offervleesch, in elk geval alle deelname aan een offermaaltijd, is ongeoorloofd. Deze schijnbare tegenstrijdigheid is vrij algemeen opgemerkt. Ze weegt een enkelen modernen uitlegger zóó zwaar, dat hij zegt, die twee uiteenzettingen kunnen niet naast elkander in één en denzelfden brief gegeven zijn, hoofdstuk 10 zal een deel zijn van den verloren, voor-canonieken brief (Pierson en Naber, Joh. Weiss). Ik heb een oplossing trachten te vinden door aan te nemen, dat Paulus zich in hoofdstuk 8 in de eerste plaats tot de sterken, hoofdstuk 10 daarentegen vooral tot de zwakken richt.

Prof. Kuyper bewandelt een anderen weg. 1 Kor. 10 : 20—22, zoo zegt hij, zijn duidelijk. Daaruit blijkt, dat Paulus het aanzitten van een offermaaltijd waarlijk niet alleen verbiedt, omdat dit aanstoot kan geven aan de zwakken, maar omdat het zonde was op zich zelf. Dat spreekt ook eigenlijk van zelf. En dit verbod van Paulus staat niet op zich zelf, we vinden het ook verder in het Nieuwe Testament, zoo in het besluit van het apostelconvent en Openb. 2 : 14 en 22. Naar dit duidelijke woord moet dan hoofdstuk 8 worden verklaard. Ik stem gaarne toe, dat op deze wijze een oplossing van de moeilijkheid wordt geboden. En tòch schijnt ze me door te veel bezwaren te worden gedrukt om haar als afdoend te aanvaarden. Het zij me vergund een enkel van die bezwaren te noemen.

De door Prof. Kuyper aan de hand gedane verklaring onderstelt, dat elke offermaaltijd een religieuze handeling is. En dat staat nog niet absoluut vast. Ik moet me hier wat voorzichtig uitdrukken. Ik mis afdoende bewijzen en daarom heb ik deze kwestie in den kommentaar slechts aangestipt

nu moet ik er iets breeder op ingaan. Joh. Weiss, Komm, 1 Kor., bl. 211 citeert uit Nissen, Pompejan, Studiën zur Städtekunde des Altertums, bl. 276 : „Das Altertum kannte ursprünglich nur ein Opfern und drängte später das religiöse Moment in den Hintergrund, ohne doch jè, wie es scheint, zu der rein profanen Auffassung unserer Schlachtung gelangt zu sein". Weiss citeert voorts Eustathius, die zegt dat ἱερατεύειν niet alleen offeren, maar ook het gewone slachten beteekent, daar de godheid van elken slacht haar deel ontving. Men zie ook den kommentaar van Lietzmann, die o.a. te Oxyrrynchus gevonden uitnoodigingen tot een maaltijd in den tempel van Serapis vermeldt. Wij krijgen den indruk, dat hier het sacrale geheel op den achtergrond treedt en het gezellige op den voorgrond. Al vermeldt Lietzmann ook, dat Aristides in Serapidem = or. 8 p. 93 f. Dind. (or. 45, 27 Keil) zegt, dat de menschen aan de offers van Serapis deelnemen door aan den maaltijd te noodigen. We kunnen niet meer aanhalen en verwijzen verder naar Lietzmanns kommentaar (3e dr., 1931, bl. 49 vlg.).

In elk geval staat vast, dat de maaltijd in den tempel een heel gewone gebeurtenis was in het leven der Grieken en Romeinen. Rekent men er nu mede, dat slachten offeren was, dan moet het sacrale karakter van die tempelmaaltijden niet zoo sterk meer zijn gevoeld. En alleen als het zoo staat, is te verklaren, dat een Korinthiër, die nog maar kort geleden Christen was geworden, tòch nog aan de maaltijden in den tempel aanzat, omdat hij ze niet zag als eerbewijzen voor de heidensche goden, maar als deel van den omgang. Ziet men het zóó, dan is het deelnemen aan een offermaaltijd voor den sterken Korinthiër niet, wat Paulus 1 Kor. 10 : 21 vlg. schrijft. Dat Paulus niet oordeelt, dat er door het eten van offervleesch qua talis a.h.w. ex opere operato een band met den afgod ontstond, leert het geheele verband. Die band is er alleen, wanneer er een religieuze daad is. En als die ontbreekt, wordt het aanzitten aan den offermaaltijd in eens iets van andere orde.

We wijzen er in de tweede plaats op, dat alleen bij deze beschouwing 8 : 10 te verklaren is. Want niemand kan ontkennen, dat Paulus daar het aanzitten in den tempel — de apostel spreekt daar niet eens van offermaaltijd, schijnt zelf ook een niet-religieuzen maaltijd in een tempel mogelijk te achten — geen afgoderij noemt, niet om zich zelf verbiedt, maar alleen ter wille van den zwakke.

Zoo heeft dus Prof. Kuyper een anderen weg gevolgd, dan door mij is gedaan. Hij gaat uit van cap. 10. Ik liever van cap. 8, omdat ik wel kans zie, gelet op wat ons bekend is, 10 naar 8, niet om 8 naar 10 te verklaren. Ik kan me niet voorstellen, dat Paulus, indien hij wat 8 : 10 geteekend wordt, beschouwde als hij 10 : 22 vlg. zegt, elk aanzitten in den tempel niet dadelijk kortweg verbood. Ik kan me wel indenken, dat hij 10 : 22 vlg. scherp is, als hij daar denkt aan hen, die het offervleesch eten als offervleesch, 8 : 7. Anders gezegd, wat Paulus 10 : 22 vlg. zoo streng verbiedt, deden de sterken denkelijk niet, omdat ze geen religieuze handeling verrichten, wanneer ze aanzaten in den tempel, maar de zwakken deden het wel.

Ten slotte nog iets over enkele kleinigheden.

Prof. Kuyper onderstelt volkomen terecht, dat ik mij in heel deze kwestie niet op de voorschriften van het apostelconvent beroepen heb, omdat ik met Calvijn van oordeel ben, dat deze voorschriften voor Korinthe niet golden. Ik volg mijn geachten collega gaarne, wanneer hij schrijft, dat de ingewikkelde kwesties, waarvoor het besluit der Synode te Jeruzalem ons plaatst, niet in het voorbijgaan kunnen worden behandeld. Ik mag er aan herinneren, dat ik er jaren geleden een uiteenzetting van heb pogen te geven in dit zelfde tijdsschrift (XI, 1 ; Mei 1910) en daarbij opmerken, dat mijn meening zich sedert niet gewijzigd heeft. Ook nu nog meen ik, dat het besluit der apostelen moet worden opgevat als een maatregel, die kerkelijk samenleven mogelijk maakte in gemeenten, die deels Joden-, deels heiden-christelijk waren en dat bij hoererij gedacht moet worden aan verbintenissen, die

bij de heidenen geoorloofd, bij de Joden verboden werden geacht. In zake Openb. 2 : 14 en 20 ben ik met prof. Greydanus van oordeel, dat daar aan bepaalde hoererij en aan afgodische plechtigheden moet worden gedacht. M. a. w. daar staan de zaken iets anders, dan in Hand. 15 of 1 Kor. 8—10.

Prof. Kuyper wijst op het belang van de kwestie voor de Zending. Inderdaad, daarvoor is ze van zeer groote beteekenis. Ook in onze dagen, men behoeft zich maar het debat tusschen de predikanten D. K. Wielenga en L. P. Krijger te herinneren over het deelnemen aan de offermaaltijden op Soemba. Ik mag me geen oordeel aanmatigen over Soembaneesche toestanden, maar ik leef toch sterk onder den indruk, dat op Soemba de offermaaltijden een te beslist religieus karakter dragen, dan dat een Christen er aan zou kunnen deelnemen.

Hoe het zij, 1 Kor. 7 en 8—10 plaatsen ons voor lastige vraagstukken, die voor hen, die leven bij Gods Woord, nog direct practisch belang hebben. Dat niet het minst rechtvaardigde, naar ik meen, mijn pogen om ook mijnerzijds een woord te schrijven over de door Prof. Kuyper naar voren gebrachte punten, in de hoop daardoor iets tot verduidelijking van moeilijke Schriftplaatsen te kunnen bijdragen.

MARTINUS BUCER EN DE ZENDING

door

Dr. J. W. VAN DEN BOSCH te Harderwijk.

I.

Algemeene Inleiding.

Terecht is eens gezegd, dat onder de scheppende krachten van het Protestantisme niets *„an seiner Wiege"* ontbroken heeft van al datgene, wat later een rijke zegen is gebleken in zijn geschiedenis. [1]) Dit gaat ook door in betrekking tot de *Zendingsgedachten,* die van den aanvang der Reformatie af reeds het gemoed, althans van den Straatsburgschen Hervormer *Bucer* [2]) vervulden.

De erkenning en handhaving van dit feit staat lijnrecht tegenover het bekende adagium, dat de Hervormers in de Zending geen inzicht hadden. Zij zouden niet alleen de echte Zendings*daad* hebben nagelaten (wat in het algemeen juist is), doch ook zelfs de zuivere Zendings*gedachte* en het bewustzijn van den eigenlijken Zendings*plicht* hebben gemist. [3]) Theologische grondideeën zouden hen gehinderd hebben aan hunne werkzaamheden en zelfs aan hunne denkbeelden „eine Missionsrichtung" te geven. [4]) Deze bewering mist het rechte bewijs, ten minste wat Bucer aanbelangt.

[1]) *A. Lang:* Der Evangeliënkommentar Martin Butzers und die Grundzüge seiner Theologie. 1900, blz. 9.

[2]) Zie over *Martinus Bucer: J. W. van den Bosch:* De ontwikkeling van Bucer's Praedestinatiegedachten vóór het optreden van Calvijn. 1922. Inleiding blz. 1—10. Ook: de artikelen van denzelfde in het *Geref. Theol. Tijdschrift* van *Juli 1929* en *April 1930.*

[3]) *Dr. P. Maurus Galm:* Das Erwachen des Missionsgedankens im Protestantismus der Niederlande 1915. Einleitung blz. 7 vv.

[4]) *G. Warneck:* Abrisz einer Geschichte der protest. Missionen von der Reformation bis auf die Gegenwart bv. 1913, 10e Auflage. Einleitung.

Men is bij deze eenmaal aangenomen opinie tot op heden over het algemeen blijven volharden.[5]) En dit ondanks het feit, dat reeds in 1885 *Alfred Erichson* uit Straatsburg aandacht gevraagd had voor: „Ein Aufruf zur Missionsthätigkeit im Jahre 1538."[6]) Daarin toch werd aangewezen, hoe *Bucer* reeds de eigenlijke Zending onder *niet-Christelijke* volkeren in den kring zijner reformatorische belangstelling getrokken had blijkens zijn al te zeer vergeten werk over „de ware Zielszorg."[7])

Ook daarna wijzigde zich dit oordeel niet, toen n.l. door *Heinrich Adolf Köstlin* opnieuw aan de zendingsgedachten van *Bucer* een belangrijke plaats werd ingeruimd in zijn boek over de Zielszorg „nach evangelischen Grundsätzen". Breede citaten uit Bucer's genoemd opus werden hierin verantwoord en besproken; met name die, waarin de vraag door den Straatsburgschen Hervormer beantwoord werd: „hoe de Overheden ook vreemde volkeren zouden kunnen winnen voor het Christendom".[8]) Het eenige, wat op een *mogelijke* verandering van inzicht te dien aanzien wees, was een *enkele* uitspraak van *Prof. G. Warneck.* Wel luidde ook zijn *algemeene* conclusie, (geheel in overeenstemming met den gedachtengang

---

[5]) Bv.: *Prof. Dr. A. Goslinga:* Hervorming en Zending. „Standaard" 13 Jan. 1920.

Ds. Th. Müller in: „Ons Suriname" Oct. 1931. Blz. 103, 104.

[6]) *Protestantische Kirchenzeitung* 1885, blz. 600 vv. cf: *A. Lang* a. w. blz. 312; cf. blz. 180 Anm. 3.

[7]) *M. Bucer:* „Von der waren Seelsorge unnd dem rechten Hirtendienst, wie der selbige inn der Kirchen Christi bestellet unnd verrichtet werden solle." Zu Strassburg bei *Wendel Rihel* Anno 1538. Een nauwkeurige *Latijnsche* vertaling van dit werk onder den titel: „De vera animarum cura" wordt gevonden in *„Tomus Anglicanus"* 1577 blz. 260 vv. (Deze „Tomus Anglicanus" is de *tweede* mislukte poging van een editie van *Bucer's Opera omnia;* het bleef bij de uitgave van dit éene deel).

[8]) *H. A. Köstlin:* Die Lehre von der Seelsorge nach evangelischen Grundsätzen 1895 60—71.

van *Dr. Chr. H. Kalkar* [9]), niet erg bemoedigend, omdat hij nagenoeg alles, wat de Hervormers over Zendingsaangelegenheden schreven, op zgn. *„reformatorische Sendung"* duidde, d.w.z. op zuivering van de ontaarde Christelijke Kerk in hunne nabijheid, geheel in den geest van *Luther's* gezegde, „dat er al te veel Turken, Joden en Heidenen òf valsche Christenen met booze leer en schandelijk leven in de Christenwereld gevonden werden". [10]) Maar: *Warneck* maakte toch nog (behalve voor Zwingli) ook voor *Bucer* een uitzondering en geeft althans toe, dat bij dezen Hervormer een *theorie* te vinden is, die voor zuivere Zending gunstiger perspectieven opende. En dan bedoelde hij dit niet in beperkten zin b.v. van *Dr. A. M. Brouwer,* die alleen van Bucers Zendingsarbeid onder de *Joden* in *Hessen,* tijdens diens refomatorisch werken aldaar, melding maakt, [11]) doch veel breeder. *Warneck* toch sprak uit, dat naast *Zwinli* ook *Bucer* althans in zekeern zin opkwam voor een plicht der Kerk tot Zending ook onder de Heidenen. Hij voegde er echter in één adem aan toe, dat ook zij in de verste verte er niet aan dachten, in de praktijk ernst te maken *„mit ihrer missionsgünstigeren Theorie."* [12])

In elk geval stipte hij als terloops aan, geheel in overeenstemming met het gevoelen van *Erichson* en *Köstlin,* dat men bij het speuren naar dieper zendingsinzicht niet eerst veel later een steunpunt behoefde te vinden, maar reeds o.a. bij *Bucer,* zij het dan ook als uitzondering, *„einige originale An-*

---

[9]) *Dr. Chr. H. Kalkar:* Geschichte der Christl. Mission unter den Heiden. 1e dl. 1879 blz. 8 v.

[10]) G. *Warneck* a. w. bv. 4e Auflage 1898: Einleitung blz. 11. Ook in *P. R. E.* [3] Band XIII 1903, blz. 127, 128. Eveneens: *Allgem. Miss. Zeitschrift, Zehnter Band 1883* over: Reformation und Heidenmission blz. 433 v.

[11]) *Dr. A. M. Brouwer:* De Zending in Nederl. O. en W. Indië. Toelichting op de zendingskaart 1930 blz. 9.

[12]) In P. R. E. [3] XIII bladz. 129.

schauungen" [13]) en dus reeds heel vroeg, als bij de wieg der Reformatie, aantreffen kon.

En inderdaad kan van *Bucer's* Zendingsgedachten heel wat verzameld worden, zelfs meer dan *Prof. G. Warneck* deed vermoeden. Want : al is het *óók* waar, dat de zending onder de Joden, die temidden der Evangelische Christenheid woonden, zeer de liefde van Bucer's hart bezat, blijkens zijn herhaalde uitéénzettingen daaromtrent in zijn commentaren op de Evangeliën en den brief aan de Romeinen, toch heeft de Zending, in dien beperkten zin, waarbij het ook tot daden kwam, niet alleen zijn interesse gehad. We mogen zelfs uitspreken, dat gedurig de rijkste motieven voor zending tot aan het uiterste der aarde, bij hem te vinden zijn en dat vele fonkelende Zendingsgedachten door zijn voornaamste werken liggen heengestrooid.

En het is in deze studie de bedoeling, daarvan een zooveel mogelijk samenvattende mededeeling te doen. Men kan dan leeren inzien, hoe reeds in het begin der Reformatie althans één krachtige stem is gehoord ten dienste van echten Zendingsarbeid, ook al werd ze toen nog niet opgevolgd. Voldoende is het echter te weten, dat men voor het heden zoo machtig uitgebreide Protestantsche missiewerk even goed als voor elke andere kerngedachte der Reformatie teruggaan kan en mag tot het geboorteuur der Hervorming. En tevens is men op die wijze in staat, de bewering van *Galm* voldoende tegen te spreken, alsof de *late* ontwaking der Zendingsgedachte in het Protestantisme vooral terug te leiden zou zijn „auf Katholische Einflüsse" en in het bijzonder tot den invloed der Katholieke missiewerkzaamheden en zendingsliteratuur. [14])

Veeleer mogen we onze eigen Zendingsprestaties ook *historisch* zien als opgebloeid, zij het ook langzaam aan en niet

---

[13]) *G. Warneck:* Abrisz etc. 1898 blz. 18 (met verwijzing naar *Drews:* „Die Anschauungen reformatorischer Theologen über die Heidenmission" in Ztschr. für praktische Theologie 1897 blz. 204, 206, 314).

[14]) *Dr. P. Maurus Galm* a. w. Vorwort blz. 3.

zonder lange tijden van verdorring, uit den wortel van het eigen Protestantsche geloofsinzicht in den eisch van Gods Woord. Het moge waar zijn, dat ook de vroege oproep tot zending voor den altijd R.-Katholiek gebleven *Desiderus Erasmus* (1466—1536) ook heden nog de grootste opmerkzaamheid verdient. Werkelijk heeft hij in zijn *„Ecclesiastes sive de ratione concionandi"* van *1535* een welsprekend en bezield getuigenis achtergelaten over den eisch om zich de bekeering der niet-Christelijke volkeren aan te trekken. *Dr. Chr. H. Kalkar* [15]) riep daarvoor in zijn tijd (1879) reeds de opmerkzaamheid wakker, als „die *erste* Stimme" over de waardeering der zending uit den vroegen voortijd der Reformatie. Toch zou dit spreken van „die *erste* Stimme" daar niet zoo absoluut staan, indien genoemde auteur ook *Bucer's* Zendingsgedachten had gekend, die nog wel vroeger dan *1535* opklimmen en dus vóór Erasmus' uitéénzettingen, (die bovendien niet *reformatorisch* kunnen genoemd worden), dateeren, om dan voortdurend na- en door te klinken in het geheele leven en werken van *Bucer* als werkelijk Reformatorisch Theoloog.

Daarvan willen we nu iets in geordenden samenhang laten zien door verantwoording van bepaalde gedachten, welke *Bucer* over dit onderwerp in verschillende zijner werken *herhaaldelijk* heeft uitgesproken. [16])

[15]) a. w. blz. 53—58. (De vertaling in het Nederlandsch van den geheelen passus van *Erasmus* over de Zending bij : *Karel Gutzlaff* in zijn : Geschiedenis der Uitbreiding van Christus' Koninkrijk op aarde 1e dl. (zonder jaartal) blz. 21—29).

[16]) *a.* Zijn „Enarrationes" op de Evangeliën in 3 uitgaven nl. : 1527/1528 ; 1530 ; 1536. De titels zijn :

1527 : Enarrationem in Evangelia Matthaei, Marci et Lucae. Libri *duo* etc.
1528 : Enarratio in Evangelion Johannis.

1530 : Enarrationes perpetuae in sacra quator evangelia recognitae nuper etc.

1536 : In sacra quatuor evangelia enarrationes perpetuae, secundum recognitae etc.

Bijzondere Inleiding.

Wij kunnen Bucer's Zendingsbeschouwingen alleen dan recht waardeeren, wanneer wij daarin de min of meer rijpe vrucht zien van zijn overtuiging *aangaande den gang van het Koninkrijk Gods door de wereld.* Maar dan dat Koninkrijk Gods breed genomen, nl. met zijn voorspel in het tijdperk vóór Christus' komst op aarde zoowel als in zijn ontwikkeling en voltooiing daarna. *Bucer* is toch gewend de dingen *breed* te zien. Hij is universeel in zijn gedachten, wat *ten onrechte* betwist is door *Dr. A. Dorner,* die in dezen „an sich verdienstvollen Mann" miste den blik „auf den universalen Zug des Christentums." [17])

Het spreekt vanzelf dat, als we *in zulk een grooter verband* den Zendingsgeest van *Bucer* laten spreken, we niet star mogen blijven staan op een doctrinair standpunt, waarbij elke uiting van dezen Hervormer over uitbreiding van het Rijk Gods, als ze niet speciaal de niet-Christelijke volkeren geldt, wordt afgewezen als niet zuiver-missionair. Het is veelmeer roeping, geheel de geesteshouding van dezen man inzake den

---

Deze werken worden aangehaald als *E. 1527; E. 1530;* en *E. 1536.*

b. Metaphrases et Enarrationes perpetuae Epistolarum D. Pauli Apostoli etc. Tomus *Primus* continens metaphrasim et Enarrationem in Epistolam ad *Romanos etc. 1536.* Aangehaald als: *Ad Romanos.*

c. Psalmorum libri quinque *1529* (naar de ed. van *1554).* Aangehaald als: Psalmorum etc.

d. Von der waren Seelsorge unnd dem rechten Hirtendienst wie der selbige inn der Kirchen Christi bestellet unnd verrichtet werden solle. Zu Strassburg bei Wendel Rihel Anno *1538.* Aangehaald als: *Seelsorge.*

e. De Regno Christi (ed. 1557) Ed. 1577 in den „Tomus Anglicanus". Aangehaald als: *Regn. Chr.*

f. Martin Butzers an ein Christlich Rath unnd Gemeyn der stat *Weissenburg* Summary seiner Predig daselbst gethon. Neudruck in: Zur 400-jährigen Geburtsfeier Martin Butzers van Mentz-Erichson 1891.

(In dit werk geeft de Reformator rekenschap van de preeken, die hij van *November 1522* tot *Mei 1523* gehouden heeft in de vrije Rijksstad Weissenburg, zijn *eerste* arbeidsveld in den Elsasz. Aangehaald als: *Summary 1523.*

ontwikkelingsgang van het Koninkrijk Gods door de wereld, van zijn eerste aanvangen af tot zijn uiterste volkomenheid toe, in groote lijn *historisch* en *profetisch* te zien. Dan zal de conclusie van eenigszins grondig onderzoek nooit anders kunnen zijn dan deze, dat aan *Bucer* de naam van Zendingsman niet mag onthouden worden. En daarmede zal hij dan blijken te wezen één der eersten, (misschien wel de *eerste)*, die in den kring der Hervorming voor Zendingsideeën en Zendingsactie belangstelling zocht te wekken en dit altijd deed aan de hand van de H. Schrift, die hij wilde naspreken in zijn diepgaande overpeinzingen. [18])

A. *Het Koninkrijk Gods, vóórbereid in het Oude Verbond.*

Bucer gaat met zijn gedachten *terug* tot de eerste belofte van het Evangelie en hoort daarin een publieke verkondiging van een zaligheid, die voor de geheele menschheid bestemd is (praedicatio ista publica salutis, *universitati hominum communicanda)* en die onmiddellijk na de intrede der zonde in de wereld wordt voorzegd. [19])

Daardoor is de kennis en dienst van den eenigen en waarachtigen God aanvankelijk bij de volkeren aanwezig geweest. Echter vervielen ze, door al verdere verwijdering van God, aan satan's macht. Dezen toestand wilde God evenwel niet bestendigen. Omdat aan Hem het Koninkrijk over de volkeren behoort, en niet aan den booze, moesten deze tot God teruggeroepen en opnieuw met de kennis van zijn naam gezegend worden. [20])

Om deze werkelijkheid tot stand te brengen, schiep God zich een steunpunt in Abraham, dien Hij niet slechts uit zijn familie, maar uit het gansche menschelijke geslacht afzonderde, en ook daarna in het zaad van dezen Abraham, dat

[17]) Dr. A. Dorner: Grundriss der Dogmengeschichte 1899; blz. 440. Anm. 1.

[18]) Bucer's stelregel was: „sequi scripturam". Vgl. bv. E. 1530: op Matth. fol. 67b; E. 1536: blz. 171.

[19]) Ad Romanos fol. 50a v.

[20]) Psalmorum etc. blz. 146 v. (over Psalm 22 : 28, 29).

met Jacob, na verwerping van Ezau, tot het volk Israël begon uit te groeien. Over dat volk als uitverkoren volk openbaarde Hij zich als God des heils, onderwijl Hij de gansche overige wereld onder zijn machtige heerschappij gebonden hield. [21])

Het is al dadelijk op te merken bij Abrahams roeping tot den dienst van God, dat zijn positie van *universeele* strekking was. Hij werd gesteld tot een vader van vele volkeren. Naar de bedeeling des Geestes, die voor zijn eeuw paste, moest hij eerst aan zijn eigen geslacht, en daarna door het *echte* zaad, dat uit hem voortkomen zou, nl. Christus, ook aan de volkerenwereld de gerechtigheid des geloofs, d.w.z. den waren godsdienst en daarin het eeuwige, gelukzalige leven mededeelen als goddelijk geschenk. Daartoe werd hij, nog onbesneden zijnde, in eigen persoon voor God gerechtvaardigd alleen door het geloof, wat hem werd verzegeld door de besnijdenis, opdat voortaan een iegelijk, besneden of niet, alleen in den weg van het geloof de belofte van het eeuwige leven zou beërven. En het zou blijken, waar het nageslacht van Abraham bovenal *naar het geloof* moest beoordeeld worden, dat over het algemeen meerderen als onbesnedenen gerechtvaardigd werden dan als besnedenen, aangezien de wereld der volkeren nu eenmaal een uitgestrekter gebied omvat dan het kleine volk Israël. Abraham was dan ook in zijn geloofsgerechtigheid de vader van allen, die, waar en wanneer ook, zijn geloofsvoetstappen drukken zouden en als zoodanig een persoonlijk getuigenis van de heiliging van Gods Naam en van de uitbreiding van het Rijk Gods onder alle volkeren der aarde. En in breede trekken dit onderwerp behandeld hebbende, vraagt *Bucer*: „Wie ziet niet in, dat in de belofte aan Abraham, gedurig weer herhaald, de erfenis der wereld (haereditas mundi) is begrepen?" Het heil, aan hem beloofd, moet naar Gods wil tot de gezamenlijke volkeren komen. [22]) En van het geloof, dat al-

---

[21]) Psalmorum etc. blz. 380.

[22]) Ad Romanos fol. 219b—fol. 224b. cf. fol. 210a.

leen rechtvaardigt, gelijk het bij Israël gevonden werd als Abraham's vleeschelijk nakroost, moest het te zijner tijd komen tot het rechtvaardigend geloof in het midden der wereld. Dit is de beteekenis, naar Bucer's eigenaardige verklaring, van de uitdrukking : „uit het geloof tot geloof", d.w.z. uit het geloof van het Joodsche volk overgaande tot het geloof van alle schepsel.[23]) Dat is de universeele beteekenis ook van het volk Israël, dat aan heel de wereld de zuivere kennis en den waren dienst van God moest bemiddelen.[24]) Het ging ook in Israëls roeping uit Egypte naar Kanaän en in alle zijne typische gestalten bv. als van Jona om de gansche aarde.[25])

Moest ook al vóór de komst van het echte zaad Abrahams de schat van het heil Gods, in Wet en Profeten begrepen, beperkt blijven tot het zeer kleine getal der Joden, die naar de vromen onder hen een heilig en bemind volk werden genoemd, en tot nog minder heidenen (paucos aliquos), die zich in die oude dagen met de Joden vereenigden, deze schat was toch bestemd om op Gods tijd uitgedeeld te worden aan de heele wereld, die in Abrahams zaad gezegend zou worden.[26]) God toch had *deze* orde van de uitdeeling zijns heils in zijn Raad besloten. Eerst zouden de Joden de genade Gods deelachtig worden, terwijl de heidenen in massa voorloopig zouden zijn buitengesloten, terwijl het later, juist naar dienzelfden Raad, omgekeerd zou wezen, nl. dat de Joden tijdelijk volgens Deut. 32 : 21 en Jes. 65 : 1—3 zouden zijn buitengesloten, onderwijl de heidenen de zaligheid zouden genieten,[27]) om eindelijk de volheid der heidenen en gansch Israël in éénzelfde zaligheid te verheerlijken.[28]) Eer nu echter de

[23]) Ibidem fol. 80a en b.

[24]) Ibidem fol. 33b.

[25]) Ibidem fol. 197b.

[26]) Ad Romanos fol. 146 b ; cf. E. 1530 : op Matth. fol. 89a ; E. 1536: blz. 225 ; E. 1530 : op Johs. fol. 12a ; E. 1536 : blz. 590 ; Ad Romanos fol. 441b.

[27]) Ibidem : fol. 424 a en b.

[28]) Ad Romanos : fol. 432a cf. fol. 441b, 442a ; eigenlijk de geheele breede verhandeling in de fol. 374a—453b.

verbreiding der genade Gods in de wereld aanving, werd langzamerhand (sensim) de verwachting dezer schoone toekomst in die periode temidden van de Heidenwereld voorbereid.[29]) Daarna ving de groote daad van God aan, om ook de Heidenen deelgenooten van het genadeverbond te maken, dat bij de Joden van kracht was.[30]) Trouwens: de heilige profeten hadden dat zoo krachtig en herhaaldelijk mogelijk verkondigd. Voorspellingen als in Jesaja 49 : 22 ; 54 : 1—5 ; 60 : 9—12, hoe getuigen ze niet van God als een God der gansche aarde (Deus universae terrae) ; van de uitbreiding van zijn Rijk tot alle geslachten en volkeren (ad gentes et ad populos) en van de toevloeiing der volkerenmassa's (copiae gentum) tot Israëls God.[31]) En daarvan spreken, om nog enkele profetieën te noemen, ook woorden als Deut. 4 : 6 en Ps. 78 ; kortom : het Oude Testament is vol van de roeping der volkeren (gentium vocatio).[32])

Eindelijk is dan de dag aangebroken, dat Christus, het echte zaad van Abraham en het Hoofd van de gansche heilige familie der kinderen Gods, in de wereld komt (germanum semen Abrahae et totius familiae sanctae caput). Hij aanvaardt de erfenis, aan Abraham toegezegd, d.w.z. de volkerenwereld. Bucer beroept zich hier op Ps. 37 : 11, 29, 34 en op Mattheüs 19 : 28.[33]) Toch doet Christus dat niet dadelijk. Voorloopig beperkt Hij zich nog in de prediking van de boodschap van het Goddelijk heil tot het volk Israël, en geeft ook aan zijn discipelen den last, vooralsnog niet uit te gaan op den weg der Heidenen en der Samaritanen.[34]) Dit neemt niet weg, dat elke uiting van geloof bij Heidenen in Hem, den Heiland, tijdens zijn omwandeling onder Israël, door

---

29) Ibidem fol. 159b.

30) Ibidem fol. 441b.

31) Ad Romanos fol. 224b. cf. E. 1530: op Matth. fol. 89a; E. 1536 blz. 225.

32) Ad Romanos fol. 146b; fol. 50a en b; fol. 295b cf. fol. 502b, 503a.

33) Ibidem fol. 242b.

34) E. 1530: op Matth. fol. 102b; E. 1536 blz. 259.

Hem geacht werd als een voorspel van het indrukwekkende feit, dat *spoedig* (mox) zou gerealiseerd worden, nl. van de overbrenging van het Koninkrijk Gods uit de Jodenwereld, die Hem ging verwerpen, naar de Heidenen, die Hem zouden aannemen. [35]) Dan nl.: als zij, die de laatsten waren, de eersten zouden worden. [36]) In afwachting echter van dien tijd, (waartoe eerst de verzoeningsdood van Christus moest plaats vinden en zijn verhooging aan de Rechterhand Gods, indien toch door opheffing van den middelmuur der afscheiding uit Joden en Heidenen één volk Gods gebouwd zou kunnen worden over heel de wereld, [37]) houdt Jezus zich, bij zijn zeer grooten ijver om het Rijk Gods zoover mogelijk te verbreiden, binnen de grenzen, welke zijn Vader Hem gesteld heeft. Een aanwijzing ligt hierin voor dit feit, dat het Koninkrijk Gods in zijn gangen door de wereld strikt gebonden is aan Goddelijke bepalingen en dat het de grenzen, door God gesteld, niet overschrijden kan, doch eenvoudig zijn loop heeft te nemen, gelijk God dat wil (intra fines tamen, a patre constitutos [38]).

Het is nu eenmaal niet anders, maar, de Vader wilde zijn Evangelie aan de menschheid niet op eens, noch aan allen tegelijk op één oogenblik, maar volgens een bepaalde orde schenken (non subito, neque pariter omnibus, sed suo ordine [39]). Dat wist Jezus en daarnaar handelde Hij voorloopig, zoolang Hij nl. nog niet de bevoegdheid van den Vader verworven had om in de gansche wereld daadwerkelijk door zijn Apostelen in te gaan. De tijd der voorbereiding van het Koninkrijk Gods onder het Oude Verbond moest dan eerst afgesloten zijn. Dit neemt niet weg, dat Jezus ook

---

[35]) E. 1530: Op Matth. fol. 86a. cf. 89a en b; 97b; 100a en b; 219a; E. 1536: blz. 217, cf. 225 v., 245, 253, 545; cf. Ad Romanos: fol. 193b.

[36]) Ad Romanos fol. 206b.

[37]) E. 1530: op Johs. fol. 11b; E. 1536 blz. 590. Ad Romanos fol. 294b.

[38]) E. 1530: op Matth. fol. 137b; E. 1536: blz. 351.

[39]) E. 1530: Op Matth. fol. 127b; cf. 135b; E. 1536: blz. 324, 345.

in dien tijd der beperking binnen Israëls grenzen de *universeele* toekomst van Gods Rijk onder alle volken als vooruitziet en velen reeds als in den geest ziet aankomen, van het Oosten en Westen, om met Abraham, Izaäk en Jacob in het Koninkrijk der hemelen vereenigd te worden.[40])

Indien we dezen gedachtengang van *Bucer* overzien, in navolging der H. Schrift, en wel reeds aangaande de *voorbereiding* van het Rijk Gods tijdens het oude genadeverbond, dan bemerken we, dat hij telkens èn in de eerste heilsbelofte èn in de gestalte van Abraham ; zoowel in Israels volk als ook in den nog niet verhoogden Christus, georiënteerd staat op de *universaliteit* van het Koninkrijk Gods, waarom het hem boven alles te doen is. „Jehovae est regnum"[41]).

Dat reeds op zich zelf wijst Bucer's geest in de richting der Zending.

B. Het Koninkrijk Gods, ingegaan met Christus' Koningschap, ter verzameling der verkorenen uit alle volkeren.

Het is een eigenaardigheid van dezen Hervormer, gedurig weer op de verhooging van Christus tot albeheerschend Koning den nadruk te leggen, met name om het allesomvattende van Jezus' heerschappij en de uitgebreidheid van zijn Koninkrijk over heel de wereld te laten gevoelen.

De grenzen van het Rijk van Christus moeten dezelfde zijn als die van de wereld.[42]) Heel de wereld toch is van Christus.[43]) Nadat Hij door zijn dood voor de zonden der uitverkorenen had voldaan, ontving Hij de macht om onder zijn nieuw en gelukzalig regiment de kennis des Vaders, rijker dan ooit te voren, tot gemeengoed van allen te maken[44]) en

---

40) Ad Romanos fol. 294b.

41) Psalmorum etc. blz. 146 v.

42) Ad Romanos fol. 490b cf. fol. 294b.

43) Psalmorum etc. blz. 24 v.

44) E. 1530 : op Matth. fol. 89a ; E. 1536 : blz. 225 ; cf. Ad Romanos fol. 294b.

om door de prediking des Evangelies aan alle volkeren, die een vrucht is van zijn Kruis, de kinderen Gods, die door de gansche wereld verstrooid zijn, te vergaderen. [45]) Zoo kon de zegen, aan Abraham beloofd, nl. gerechtigheid en zaligheid, tot de volkeren komen. [46]) Christus heeft van zijn Vader macht ontvangen over alle vleesch, over alle geesten en menschen ; kortom over alle schepselen in dezen zin, dat zijn Rijk aan alle volkeren behoort aangeboden te worden. Alle dingen in hemel en op aarde moet Hij vervullen. Alle knie moet voor Hem gebogen worden en alle tong zal Hem eens prijzen. Hij moet heerschen „bisz zu end der welt, und alle völcker sollen sein erbgut sein." [47]) En niet eerder zullen de geloovigen de ware vroomheid en het oprechte geloof blijken te bezitten, dan wanneer ze tot de erkenning zijn gekomen, dat Christus zoolang regeeren zal, totdat alles aan zijn voeten onderworpen zal wezen en Hij zijn voleind Koninkrijk aan den Vader zal kunnen wedergeven, opdat God alles en in allen zal zijn. Heel het werk der verlossing zal dan toch voor alle uitverkorenen (electis omnibus) tot zijn einde zijn geleid. En eerst door deze alomvattende heerschappij van Christus bereikt het Welbehagen Gods, om alles in Christus met Zich te verzoenen. zijn heerlijke vervulling. In het licht van deze schoone werkelijkheid spreekt het als vanzelf, dat *Bucer* het van Gods barmhartigheid afbidt, dat dit gezegende en glorieuze rijk van zijn Zoon Christus ten volle moge worden erkend door zijn geloovigen en dat zij allen er zich op mogen toeleggen, dat het aan zoovelen, als maar kan, worde bekend gemaakt en zoo wijd mogelijk vasten voet krijge. [48]) En, indien door allerlei omstandigheden de zorg en ijver, om

---

[45]) E. 1530: op Johs fol. 11b; E. 1536: blz. 590; cf. Ad Romanos fol. 49a en b en 50a en b.

[46]) E. 1530: op Johs. fol. 12a; E. 1536: blz. 590.

[47]) Seelsorge fol. XL recto. cf. De Regno Chr. Ed. 1557 blz. 43. (Ed. 1577 in Tom. Anglicanus blz. 29).

[48]) E. 1530: op Matth. fol. 204a en b; E. 1536: blz. 523, 524. cf. Psalmorum etc. blz. 24 v.

Jezus' rijk uit te breiden, welke toch in geloovigen moeten aanwezig zijn, niet tot de gewenschte uitwerking kunnen komen, dan moet in elk geval, omdat voorloopig niets meer te doen valt, te inniger gebeden worden: ,,Uw Koninkrijk kome". Zoo kunnen de geloovigen dan tenminste biddend, zij het ook nog niet werkend, de heele wereld als Christus' eigendom met hun hart omvatten. [49])

De Raad Gods wijst naar die macht van Jezus' Koninkrijk heen en deze Raad kan geen verandering ondergaan. [50]) En onder het Koningschap van dien Christus, die met den H. Geest boven zijn medegenooten gezalfd is, krijgt het Rijk Gods derhalve zijn juiste grenzen; wordt aan God zijn eer en aan tallooze menschen de eeuwige zaligheid gegeven tot aan het einde der wereld. [51]) Bucer beroept zich voor die universeele uitgebreidheid van het toekomstig Rijk Gods op aarde herhaaldelijk op het getuigenis der Psalmen en Profeten. [52]) De hoofdinhoud daarvan is, dat ,,alle volkeren tot den berg van het Huis des Heeren zullen toevloeien." Hierin ziet hij uitgedrukt den ijver, waardoor eens de volkeren der gansche aarde zouden worden aangevuurd om het Rijk van Christus deelachtig te worden, zoodra het Evangelie daaromtrent hun door de Kerk van Christus zou worden gepredikt. Alle volkeren en Koninkrijken zouden op deze wijze, gelijk ook de eisch Gods is, aan de Kerk van Christus onderworpen worden. [53]) En, geschiedde dit, dan zou de Kerk van Christus eerst waarlijk de bron der zaligheid blijken te zijn, waaruit alle volkeren gezamenlijk zouden putten. (Fons salutis, unde hauriunt Gentes universae [54]).

---

[49]) Psalmorum etc. blz. 24, 25. cf. Ad Romanos fol. 474b, 495b, 496a.

[50]) Ibidem blz. 27.

[51]) Ibidem blz. 122 (verkeerdelijk aangegeven als blz. 118).

[52]) E. 1530: op Matth. fol. 64b; E. 1536 blz. 163 v.; cf. Seelsorge fol. XL recto; Psalmorum etc. blz. 24 v. cf. Ad Romanos fol. 420a.

[53]) Regn. Chr. ed. 1557 blz. 13 (ed. 1577 in Tom. Angl. blz. 10) cf. Psalmorum etc. blz. 304.

[54]) Psalmorum etc. blz. 443.

Behalve dergelijke beschouwingen aangaande de algemeenheid van Christus' heerschappij volgens het Welbehagen Gods en naar de profetieën der H. Schrift, die op zich zelf reeds *Bucer* wel *moesten* leiden tot de Zendingsidee en tot vermaningen om de Zendingsactie, zoo mogelijk, tot uiting te laten komen, vallen ook op, in verband daarmede, zijn uitéénzettingen over het saambrengen der *uitverkorenen* in heel de wereld door Christus. Overal moeten alle uitverkorenen (electi omnes) door de prediking van het Evangelie met Christus als hun Verlosser, tot diens eer, in relatie worden gebracht. [55]) De verkiezing Gods kan toch niet ijdel zijn. God roept eindelijk door het Woord diegenen, die Hij daartoe heeft voorbeschikt, en leidt ze tot de erkenning van zijn Zoon.[56]) Door Christus toch valt het Koninkrijk Gods aan de wereld ten deel, waardoor zij zoo wordt onderricht, toebereid en bevestigd, dat zij nooit wankelt. Met dit woord „wereld", als ontvangende het Koninkrijk Gods, worden bedoeld de uitverkorenen. [57]) Als de dichter zingt, dat de bergen vrede zullen dragen en de heuvels gerechtigheid zullen te voorschijn brengen, tijdens de regeering van zijn Koning ; dat insgelijks de vreeze Gods overal heerschen zal en ook de naam van dezen Koning nooit eenig einde zal nemen ; ja, dat door Hem alle volken met hemelsche weldadigheid zullen worden overladen, dan heeft hij in den geest niemand anders dan Christus, onzen Heiland, aanschouwd, dien alle stervelingen, d.w.z. de uitverkorenen ten leven uit alle volkeren der aarde eeniglijk zullen prijzen met eeuwige lofzangen als Dengene, van Wien zij alleen het onsterfelijk, gelukzalig leven zullen deelachtig worden. Dat zijn voor hem, den profetischen zanger, de wonderen der toekomst, die zooveel teeder gevoel in hem verwekken. [58]) God heeft deze zijn uit-

[55]) E. 1530: op Matth. fol. 108b ; E. 1536, blz. 274, 275. cf. Regn. Chr. Ed. 1557 blz. 24, 25 ; Ed. 1577 (in Tom. Anglicanus) blz. 17, 18.

[56]) E. 1530: op Johs. fol. 64b ; E. 1536: blz. 714.

[57]) Psalmorum etc. blz. 361.

[58]) Psalmorum etc. blz. 304.

verkorenen onder allen, niet alleen onder de Joden, maar ook onder allen, die in deze wereld inkomen.[59]) En dezen wil Hij verzamelen door de prediking van het Evangelie, die van uit Jeruzalem of Sion de geheele wereld is ingegaan door den dienst der Apostelen.[60]) En aan deze verzameling van het Volk Gods in het midden der wereld door de prediking des Woords komt niet eerder een einde, vóór het getal der levende steenen in het ware Jeruzalem ten volle is vervuld.[61]) Zóó breekt dan eindelijk uit de zaligheid van Christus' Rijk, dat in Sion is begonnen, en volkomen vrijheid aan alle uitverkorenen over heel de wereld heen zal hebben aangebracht.[62]) Die prediking over de gansche aarde heeft tot inhoud Christus als Redder en Hersteller, die door zijn dood de zonden van allen, die in Hem gelooven, heeft verzoend en sinds zijn opstanding uit de dooden het Rijk der Uitverkorenen bestuurt door zijn Geest tot vernieuwing ter vroomheid en zaligheid.[63]) Wel blijkt niet steeds de prediking des Evangelies noodig te zijn, om tot Jezus te brengen. God kan den mensch ook wel zonder het Woord zalig maken. Maar: dit is toch slechts uitzondering. Hij is niet gewoon dat te doen. Het geloof wil Hij uit het gehoor van het Evangelie in den mensch verwekken. Dat is de regel.[64]) Het heil hangt alleen aan de geloovige aanroeping van den Naam Gods en dit heil is voor alle volkeren gemeenschappelijk, waarom het geloof en de prediking des Evangelies aller deel moet worden en tot alle landen herauten des Evangelies moeten worden gezonden.[65]) Het voorbeeld van de Wijzen uit het Oosten, die naar Bethlehem kwamen tot Jezus, mag bij wijze van buitengewoon geval aanduiden, dat, gegeven Gods wil, de uitverkorenen ook,

---

59) E. 1530: op Joh. fol. 7a; E. 1536 blz. 577.
60) Psalmorum etc. blz. 251.
61) Ibidem blz. 467 (verkeerdelijk aangegeven 457).
62) Ibidem blz. 93.
63) E. 1530: op Matth. fol. 1b; E. 1536: blz. 3.
64) Ad Romanos fol. 81b; fol. 421b vv.
65) Ibidem fol. 380a cf. fol. 420a en b; fol. 426a.

buiten den dienst der menschen om, door God in alles kunnen onderwezen worden. Derhalve moeten we niet ongerust zijn over hen, die het Evangelie niet hooren. De Heere weet zijn uitverkorenen toch wel in dat geval tot Christus te leiden en zalig te maken. Hij geeft dezen nimmer aan den satan over. Maar : voor ons blijft dan toch de eisch gelden, dat we zulken in ons gebed veel gedenken zullen en onderwijl zelf moeten zorgen, dat ons het Evangelie niet tevergeefs wordt verkondigd. [66])

Van uitzonderingen echter afgezien, blijkt de op schoone wijze beschreven orde, welke God met zijn uitverkorenen pleegt te volgen, deze te zijn, dat Hij hen allereerst met het licht van Zijn Woord en Geest verlicht, waardoor zij Christus als de kracht en wijsheid Gods vinden. [67])

Naar dit feit, dat het Evangelie dient om de uitverkorenen in de wereld tot zalige gemeenschap met Christus te leiden, moet de waarde van het Evangelie hoofdzakelijk worden bepaald, ondanks de ervaring, dat het voor velen een ergernis is. Evenals ook de komst van Christus in haar waarde niet mag worden beoordeeld naar hen, die zich aan Hem stooten, doch naar diegenen, die door Hem opstaan, al zijn het naar verhouding de minsten. [68])

In navolging nu van Johannes den Dooper, Jezus en de Apostelen zien we het Koninkrijk der hemelen door de verkondiging van het Evangelie alom zich openbaren in het midden der uitverkorenen. En is dit Koninkrijk van het begin af aan onder hen reeds vol van kracht geweest, het moest nu vooral, zegt *Bucer* voor den tijd na Jezus' komst, aan het licht gebracht worden, en, zoover de wereld er voor open stond, vooruitgebracht worden. Alle vleesch toch zou, waar de tijd der beslissing (judicii tempus) was aangebroken, de zalig-

---

[66]) E. 1536: blz. 19 (Gewijzigd: E. 1530: op Matth. fol. 8b).

[67]) E. 1536: blz. 23 cf. 25 v. (Gewijzigd: E. 1530: op Matth. fol. 10a, cf. 11a).

[68]) Ad Romanos fol. 77b.

heid Gods zien in den Verlosser Jezus Christus, zoodra het Evangelie aan alle schepsel zou zijn verkondigd. [69]) Dat is de werkelijkheid van de bedeeling, die met Christus' dood en opstanding is ingeluid. Daarom zond Jezus zijn apostelen en jongeren uit in de geheele wereld; noemde Hij hen het zout voor de heele aarde, d.w.z. voor alle menschen gezamenlijk; ook wel het licht der wereld, omdat Gods goedheid nu eenmaal het gansche menschelijk geslacht wilde zegenen. [70]) En dit geldt nog van allen, die aan Christus verbonden zijn. Zullen eenmaal de uitverkorenen door de laatste bazuin van overal saamgeroepen worden, dan ligt hierin opgesloten, dat zij in de vier windstreken, d.w.z. overal op de aarde moeten worden bijeengebracht. [71]) De bedoeling Gods is dan ook om èn uit de verlorene schapen van het huis Israëls èn uit de verlorene schapen in de Heidenwereld door de prediking van het Woord des levens één kudde onder den éénen herder Christus bijeen te brengen; één kerk uit Heidenen en Joden. (Una Ecclesia ex Gentibus et Judaeis [72]). Met die verlorene schapen van het huis Israëls bedoelt God de verkorenen uit de Joden (electos ex Judaeis), die van de kennis Gods nog verstoken zijn. Als uitverkorenen heeten ze *schapen,* maar als nog onwetend van God, heeten ze *verloren* schapen. En zoo wordt in Joh. 10 : 16 ook gesproken van „andere schapen", die Jezus eveneens wil toebrengen, al behooren ze nog niet tot degenen, die uit het midden der Joden Hem reeds hebben aangenomen. Dit wil niets anders zeggen, dan dat Jezus ook nog andere verkorenen ten leven heeft, uit de heidenen namelijk, (ex Gentibus scilicet), die, omdat ze als nog niet-geroepenen God noch Christus kennen, voorloopig buiten den kring der geloovigen staan. Maar: Jezus zal ook hen

---

[69]) E. 1530: op Matth. fol. 15b, 16a; E. 1536: blz. 35, 37.
[70]) E. 1530: op Matth. fol. 43b; 44b; 45a v.; E. 1536: blz. 107, 109, 110, 111 v.
[71]) E. 1530: fol. 181b; E. 1536: blz. 466.
[72]) E. 1530: op Johs. fol. 65a; E. 1536: blz. 715, 716. (cf. E. 1530: op Johs. fol. 83a; E. 1136: blz. 757).

vergaderen, nadat ook hun het Evangelie is gebracht en door hen zal zijn aanvaard. En zoo blijkt dan, dat van de verkiezing Gods, van de zending der predikers en de roeping, alle heil voor alle vleesch afhangt. Niemand kan hier roemen in eigen werk, maar alle roem is voor de onvergelijkelijke gave Gods, die overal de uitverkorenen met het Woord zegent tot eeuwigen dank. (Ex quibus iterum ostenditur, ex Dei electione, missione praedicatorum et vocatione, omnia salutis pendere, quod perpendamus, ne quid sibi caro arroget, et ut donati verbo Dei, id summa cum gratiarum actione recipiamus incomparabile donum). [73])

De gevolgtrekking kan dus geen andere zijn, als al deze uitspraken worden overzien, dan dat alle volkeren gezamenlijk zich aan Christus met geloof moeten overgeven, wat natuurlijk alleen bereikt kan worden bij hen, die daartoe van Godswege geroepen zijn, en dat zijn zij, die door den Vader aan Christus zijn gegeven. [74]) Want van Gods vrije barmhartigheid hangt aller menschen zaligheid af, en ze kan alleen door het geloof in het Evangelie der menschen deel worden. [75])

Om die uitverkorenen Gods tot Christus te brengen, moet nu strikt vastgehouden worden aan het bevel, om aan *alle creaturen* in de heele wereld het Evangelie daadwerkelijk te brengen. Het geheim der verkiezing toch heeft de Heere niet willen openbaren. Het feit, dat alle menschen door God geschapen zijn, moet reden genoeg zijn voor ons, hen allen tot het eeuwige leven met alle trouw te zoeken. Vandaar, dat in het zendingsbevel de algemeene naam van creaturen door God is gekozen. Hij wil daarmede te kennen geven, dat niemand van de uitnoodiging om tot des Heeren gastmaal te komen, behoort uitgesloten te worden. Die maar benaderd kan worden

---

[73]) E. 1530: op Matth. fol. 102b; E. 1536: blz. 259. cf. Psalmorum etc. blz. 149; cf. Ad Romanos fol. 420a en b, 421a en b.

[74]) Ad Romanos fol. 49b.

[75]) Ibidem: fol. 374a.

„auff die straszen und gassen" en „auff die lantstrassen und an die zeüne", d.w.z. waar ook, moet tot de gemeenschap van Christus gedreven worden. [76]) Al waren de Heidenen bij de Joden veracht, toch mochten zij niet, als niet eerloos zijnde in zich zelf, buiten Christus' Koninkrijk gesloten worden. [77]) En de uitgebreidheid van Christus' Rijk spreekt daaruit genoegzaam, dat Christus daarom mensch geworden is, opdat al wat mensch is tot zijn Rijk zou worden geroepen. [78] Dit sluit ook de einden der aarde binnen den gezichtskring. *Bucer* wijst daarop in het bijzonder, als hij een vergelijking maakt tusschen de parabel van Mattheüs 22 en die van Lucas 14. De gelijkenis bij Lucas heeft nl. dit bijzondere, dat zij verhaalt, hoe de huisheer ten derden male (tertio) zijn slaaf opdroeg om gasten te zoeken voor de bruiloft, omdat er nog plaats was. En hij vertolkt de beteekenis daarvan aldus, dat altijd opnieuw (iterum atque iterum) tot de ellendige volkeren moeten uitgezonden worden zulken, die door de inprenting van het Evangelie en door het aandringen van waarschuwingen deze volkeren als het ware heendrijven naar de hemelsche vreugde, totdat het Evangelie aan alle hoeken der aarde, welke ook, is voortgeplant en tot alle volkeren, hoe duister ze ook mogen zijn, is doorgedrongen. (Ad quovis orbis angulos et quamlibet obscuros populos.") [79])

En waar ook deze Zendingsdaad (want in het hiervoren genoemde wordt immers missie in echten zin bedoeld!) moge ontbreken, wil dit nog niet zeggen, dat de Zendingsgedachte althans niet in het geloovig gebed van den Christen gedurig uitdrukking moet vinden. *Bucer* verklaart toch, dat de geloovigen vóór alle dingen (ante omnia) den Hemelschen Vader dagelijks van harte hebben te vragen om de heiliging van zijn

[76]) Seelsorge fol. XL recto et verso.
[77]) Ad Romanos fol. 61b.
[78]) Ad Romanos fol. 62a.
[79]) E. 1530: op Matth. fol. 166a; E. 1536: blz. 428. Vooral E. 1527: II fol. 263a.

Naam, de komst van zijn Rijk en het doen van zijn Wil; beden, die Jezus, hun Verlosser, hen die God kennen als de voornaamste van alle (prima omnium vota) leerde smeeken. Waarom hun dan ook niets in het leven grooter vreugde kan geven en meer hen kan aanvuren tot toewijding, dan wanneer zij ergens mogen zien, dat Gods Naam en Majesteit recht gekend en verheerlijkt wordt en zijn Rijk, de heilige Kerk van Christus, wordt vernieuwd en uitgebreid (instaurari et ampliari) en op die wijze de menschen wijd en zijd (passi) zich aan Gods bevelen toewijden met ijver. [80]) Maar natuurlijk: hoewel het vroom en geloovig gemoed bidt voor allen, dat zij tot de kennis der waarheid mogen komen, het houdt altijd in dit allen omsluitend gebed rekening met het beding der Verkiezing, dat God nl. niemand tot bekeering wil leiden, dan dien Hij daartoe verordend heeft. [81]) En: het is waar: het getal van hen, die als verkorenen door het Woord gezaligd worden, blijft in verhouding tot hen, die het zonder nut ontvangen, steeds gering. Maar: opdat zij, die het Woord verkondigen, niet bovenmate verontrust worden door het feit, dat velen tevergeefs hooren, heeft Jezus in de gelijkenis van den Zaaier het reeds willen herinneren, dat het getal der uitverkorenen altijd klein blijft. [82]) Echter: in hen wordt in elk geval werkelijkheid, dat zij den Christus, die hun gepredikt wordt, omhelzen en den heilswil Gods leeren kennen. [83]) Zoo wordt het doel bereikt, dat Christus heerschen moet in zijn uitverkorenen tot aan de einden der wereld, en dit geschiedt naar den Raad des Vaders en naar Zijn eigenen, wel verborgenen, maar toch rechtvaardigen Raad, nu eens in meerderen en op vollere wijze; dan weer in weinigen en op zwakkere manier. [84]) Daartoe kwam Hij dan ook op aarde, nl. om het Rijk der uitverkorenen Gods te aan-

[80]) Ad Romanos, Praefatio, fol. IIa.
[81]) E. 1530: op Matth. fol. 59b; E. 1536; blz. 241.
[82]) E. 1530: op Matth. fol. 177b; E. 1536: blz. 456, 457.
[83]) E. 1530: op Johs. fol. 60b; E. 1536: blz. 704 cf.; E. 1530: op Johs. fol. 7a; E. 1536: blz. 578.

vaarden.[85]) Dat regeeren van Christus over de uitverkorenen Gods zal duren tot aan het eind van den wereldstrijd. Kerken van Christus zullen er altijd, waar ook, zijn.[86]) En Christus' regiment zal bestaan in een bediening van het heil dezer uitverkorenen, aldus, dat deze onze Koning de Hem gegevenen van den Vader dagelijks van de zonde reinigt, hen steeds aan satans macht meer en meer ontrukt en, terwijl hij hen voor alle rampen beschut, hen voor zich alleen opeischt.[87])

Letten we ook op deze gedachten der verkiezing, welke *Bucer* in *heel* het menschelijke geslacht alleen gerealiseerd kan zien, zal er sprake kunnen wezen van een zich ontwikkelend en voleindend Rijk van Christus, den verhoogden Koning, dan is het zeer begrijpelijk, dat de Zendingsidee en de aansporing tot de Zendingsdaad bij dezen Hervormer wèl *moesten* opkomen. Het zou al heel vreemd en onnoozel in dezen fijnzinnigen, reformatorischen geest geweest zijn, die altijd zoo vol van Schriftuurlijke gedachten was, en zoo gaarne de Godsgedachten der H. Schrift wilde naspreken, indien zulks bij hem *niet* het geval ware geweest.

Het mag dus een voldoening zijn voor een ieder, die tegenwoordig blaakt van Zendingsdrift, ook bij *Bucer*, als bij het begin der Reformatie reeds te zien, dat deze man niet kan rusten, of de uiterste hoeken der aarde, waar ook maar de duisterste volken wonen, moeten gezegend zijn met het gepredikte Woord, dat van Christus' dood en opstanding spreekt tot verzoening met God door het geloof en tot heiliging in God door de liefde.

Een voldoening mag het wezen te weten, dat reeds *Bucer*

---

84) Regn. Chr. Ed. 1557 blz. 13; Ed. 1577 (in Tom. Anglicanus) blz. 10.

85) Ibidem: Ed. 1557 blz. 40; E. 1577 (in Tom. Anglicanus) blz. 27.

86) Ibidem: Ed. 1557 blz. 40; E. 1577 (in Tom. Anglicanus) blz. 28.

87) Ibidem: Ed. 1557 blz. 44 vv.; Ed. 1577 (in Tom. Anglicanus) blz. 30 vv.

alle uitverkorene schapen Gods uit hunne verlorenheid en verstrooiing tot Jezus als Herder wil geleid zien, tot volmaking van diens koninklijke heerschappij, welke Hem de Vader gaf, en dat het aan aansporingen juist daaromtrent bij hem niet ontbreekt. Integendeel doet de *Rijksgedachte* en de *Verkiezingsgedachte,* welke hij zoo vaak, wanneer hij van Christus spreekt, naar voren brengt, door haar onderling verband zijn blik wijd en zijd over de aarde gaan. In plaats van zijn horizon te beperken, laten deze gedachten hem telkens het gansche wereldrond overzien. En, in stede van zijn kracht te breken, doen de ideeën van Christus' Rijk en van Gods verkiezing, in samenhang met elkander, zijn lust toenemen om met vurigen ijver in het geheele menschelijke geslacht in te gaan tot vervulling van de opgelegde Zendingstaak; is het nog niet met de daad zelf, dan toch met de diep doordringende gedachte, welke Gods Woord zelf hem inspireert.

KRONIEK.

In Memoriam. — Waardeering onzer kerken in den vreemde. — Hard oordeel, ook gemotiveerd? — Oxford-beweging. — Dr. K. Schilder.

We leven snel. In de elkaar dagelijks opvolgende gewichtige gebeurtenissen geraken spoediger dan voorheen belangrijke momenten op den achtergrond.

Op kerkelijk gebied is dit niet anders.

Hoe lang schijnt het alweer geleden, dat wij Professor Bouwman ten grave droegen.

Men vergunne mij in deze Kroniek nog een enkel woord aan hem te wijden.

Ik kan dit niet beter doen, dan met een citaat uit het zeer sympathieke artikel, dat de *Reformierte Schweizer Zeitung* van 17 Februari over hem schreef.

Het is van de hand van *R. Grob*, den bekenden geleerde, die zich met het oog op de herleving der Calvinistische beginselen in Zwitserland zoo nauw met onze Gereformeerde voormannen in Holland in verbinding heeft gesteld.

Zijn karakteristiek van wijlen prof. Dr. Bouwman schijnt ons treffend juist:

> Professor Bouwman erschien uns wie die leibhaftige Vereinigung der scheinbaren Gegensätzlichkeit echt reformierten Glaubenslebens. In seiner Frömmigkeit war er wie ein Kind.
>
> Wir haben Professor Bouwman predigen hören. Seine Predigt war Auslegung des göttlichen Wortes. Die Worte der Bibel wurden in aller Klarheit und Deutlichkeit in die Herzen der Zuhörer eingeprägt. Und neben dieser Sachlichkeit sprach er mit einer herzgewinnenden Wärme über die Gemeinschaft zwischen dem Gläubigen und seinem Christus.

Wo es sich um die entscheidenden Grundfragen des Glaubens handelte, war er von einer unerschütterlichen Festigkeit, und überraschte dabei mit einer weitherzigen Duldsamkeit in persönlichen Fragen. Sein ganzes Herz galt der durch das Wort Gottes reformierten und noch zu reformierenden Kirche. Seine Leidenschaft war die Gemeinde des Herrn."

Laat ik ook nog het slot hier mogen aanhalen :

An Professor Bouwman ist uns klar geworden, warum eine lebendige reformierte Kirche so leidenschaftlich geliebt und so leidenschaftlich gehaszt wird. Er stand mit seiner Ueberzeugnung nicht auf einem rollenden Band, sondern auf dem Felsenboden des Glaubens an Gottes Wort, und bekannte sich dazu mit der Selbstverständlichkeit eines Calvinisten."

We zijn dankbaar voor dit woord van Dr. R. Grob. Niet alleen omdat het wijlen prof. Bouwman geldt, dien om zijn persoon en zijn werk onze Gereformeerde kerken hoogschatten en hartelijk liefhadden, maar ook om de waardeering die er voor onze kerken in 't algemeen uit blijkt.

We zijn in eigen vaderland daar niet mee verwend.

Is het, omdat het *Geref. Weekblad* ons meer van nabij kent, dat *prof. Dr. H. Visscher* in zoo geheel anderen toonaard over ons spreekt dan pastor Grob ?

Dit ware mogelijk : als dominee bemerkt men vaak genoeg, dat er tusschen dicht bij elkaar wonende familie dikwijls en tusschen vèraf wonende verwanten maar zelden oneenigheid is.

Maar het harde oordeel van „een bedenkelijke levensholheid, die er onder de oppervlakte schuilt" in een professoralen mond behoorde dan toch wel op andere gronden te steunen dan hier werden genoemd.

Er staat in het artikel van prof. Visscher een zinsnede waarop o. i. te weinig gelet is in de repliek :

> „(Het) blijkt wel, hoe de geref. kringen, ook buiten de Hervormde Kerk, zelfs als zij onder de Dordtsche Kerkenorde leven, geestelijk inzinken......"

Prof. Visscher erkent dus, dat ook de Gereformeerde kringen *binnen* de Hervormde Kerk aan die inzinking niet ontkomen.

Maar wat is dan in *zijn* kring, wier overigens eminente woordvoerder hij is, daarvan de oorzaak ?

Hij breekt den staf niet over zijn eigen Hervormde geestverwanten, maar over ons. Bij *ons* is de prediking des Woords geen levende prediking meer ; bij ons wordt de verbondsleer op de spits gedreven en tegen een vormelijke aanneming der beloften Gods niet gewaarschuwd ; bij ons is de wetsprediking slap, wordt de leer der verkiezing verzwakt, is de preek niet ontdekkend......

Men mag dus aannemen, dat het hiermee in de Hervormd Gereformeerde kringen anders staat ; maar hoe komt het dan dat ook dáárbinnen dezelfde geestelijke inzinking te bespeuren valt ?

Ontkomt de Chr. Gereformeerde kerk er aan ? Heeft de Oud-Gereformeerde gemeente er niet over te klagen ?

Misschien omdat ik zelf tot die van levensholheid betichte kerken behoor en er van buiten af geen goeden blik op slaan kan, is het me niet mogelijk te zeggen : „Professor Visscher, u hebt ongelijk".

Het kan wel zijn, dat ook dominees meer dan zij zelf vermoeden het tribuut aan den tegenwoordigen chaos betalen en te weinig geloof bezitten om den toenemenden last hunner gemeente te torsen. Wier prediking daardoor te weinig leeft, en niet ontdekkend genoeg is ?

Nog onlangs heeft *de Bazuin* er op gewezen, dat velen in de gemeente hun ontzettende zorgen van werkeloosheid en achteruitgang, of ook van dag voor dag te moeten leven op de werkplaats in een revolutionaire omgeving niet met een allesoverwinnend geloof weten te dragen en zelfs den predi-

kant zijn goede-leventje durven voorhouden, wanneer hij hen tot dien heldenmoed des geloofs opwekt.

Maar bestaat dat dan niet bij onze collega's in de andere kerken ?

Ik durf echter evenmin te zeggen : „Professor, u hebt gelijk !" Want de ervaring van vele predikanten is evengoed een veel meer bemoedigende. Niet allen, die in hun brood worden getroffen, klagen ! Integendeel. Met blijdschap merkt men bij velen een gewillig bukken onder de roede !

Er zijn er, die met grooter zegen dan tijdens hun overvloed ter kerke gaan ; die waardeeren de prediking, zoowel door de radio, als van den kansel speciaal door de „Gereformeerde" predikanten — ik bedoel daar nu allen, dus ook o.a. prof. Vischers' leerlingen mee — in dezen tijd gebracht.

Valt echter ook in de allertrouwst bearbeide gemeenten, waar de prediking aan de hoogste eischen beantwoordt de geestelijke inzinking niet te bespeuren.

Het is er ons niet om te doen den bal terug te kaatsen ; de tijd is te ernstig voor zulk spel.

Doch ik vraag me af : Kan prof. Visscher volstaan met dit ééne artikel ? Kan hij het dekken met de onware en onwaardige beschuldiging in een volgend artikel, dat „onze houding getuigt van een geweldige, naïeve zelfoverschatting en matelooze zelfgenoegzaamheid, gespeend aan den waren ootmoed" ? Moet er niet dieper gepeild worden, wat er aan onze en zijne en alle Gereformeerde prediking ontbreekt, dat velen, ook juist die „orthodoxe" menschen zich enthousiast uitlaten over allerlei sectarische bewegingen.

Want we staan voor de vraag, waarom de geestelijke opleving door de *Oxford-beweging* in vele streken van Europa, Amerika en Indië ook nu alweer *buiten de kerk* omgaat, al komt ze haar mogelijk later ten goede ; en hoe het komt, dat evengoed als in ons land, ook in Engeland en Schotland, in Z.-Afrika en streng-orthodoxe streken van Amerika een sterke achteruitgang in het puriteinsche leven, dat voor een

goede kwarteeuw nog de stevige ruggegraat onzer gezinnen was, valt waar te nemen.

Zeker zou de beantwoording dier vragen loonender zijn, dan de critiek, dat het „ondanks de Dordtsche K. O." bij ons even dood is — als overal elders.

Eischt de veranderde wereld dezelfde *toepassing* van de Heilige Schrift als in vervlogen dagen, of dwingt soms die verandering, dat we ons opnieuw daarover zullen bezinnen?

Durven wij als Gereformeerden-waar-dan-ook beweren, dat wij een zoo absoluut op het Woord en de Belijdenis gepast leven in vroeger dagen hebben geleid, dat de eisch om Schrift en belijdenis te beleven niet anders beteekent dan: Leef maar in de 20-ste eeuw precies uw voorouders na!

Ik zou niet gaarne beweren, dat de nieuw-orienteering ten opzichte van de puriteinsche ethiek beslist een achteruitgang beteekenen.

Het is gemakkelijker zijn leven naar een stel rigoreuze, prohibitieve regelen in te richten en het is — ik erken het — ter verwerkelijking van het Christelijk levensideaal veiliger; maar vervalt dat ideaal wanneer een nieuwe tijd sommige dier regelen dwingt te herzien, en andere te verscherpen?

Gevaarlijk is elke verandering wel, en meer dan ooit hebben vooral onze jonge menschen kennis van Schrift en belijdenis noodig, om het kwade te verwerpen en het goede te kiezen.

Ook de geestelijke opwekking in de beweging van *Frank Buchman* plaatst ons voor dit probleem.

Dr. Jonker maakt in een zijner Nagelaten Opstellen de opmerking: „Onze kerk heeft bekeering noodig, heeft alleen bekeering noodig...... Niet meer 3000 preeken en nauwelijks één bekeering, maar één preek en 3000 bekeeringen".

Bij de Oxford-groep geschiedt er geen „preek" of er volgen bekeeringen.

Hoe komt het nu, dat ook orthodoxe menschen, die jaren in de kerk zaten onder de rechte bediening des Woords, dat

zelfs rechtzinnige predikanten hier en in Engeland en Indië, op de eerste de beste *Housepartij*, die zij bijwonen, tot „volle ruimte" komen ?

We zijn het eens met onze Kerkbladen, die bij hun critiek over deze beweging, toch op menigen navolgenswaardigen trek bij de Groepen hebben gewezen.

Maar de lectuur van Russell's *„Alleen voor Zondaars"* maakt het moeilijk de geestdrift die er ook in Gereformeerde kringen voor Buchman in Indië en ook hier bestaat, verklaarbaar te achten.

Misschien is ook de beoordeeling van de beweging in onze bladen te welwillend geweest.

Reeds in 1931 heeft *Von Kameke* in Heft 11 en 12 der *Volksmission* zijn bezwaren er tegen te berde gebracht, te gewichtiger omdat deze criticus bekend staat als een warm hart te hebben voor zulke reveil-bewegingen.

Zijn sterkste bezwaar richt zich tegen het Methodisme bij de Oxford-groep. Hij schreef :

> „De profeten, Apostelen en mannen Gods hebben geen voorbereidselen getroffen tot ontvangst der goddelijke leiding. Zij hebben ook niet — en hier raken we aan hun innerlijke methode van het „Zwijgen" — als resultaat van hun „luisteren" het Woord ontvangen, maar onverwacht en dikwijls genoeg tegen hun wil. *Zij hebben de leidingen Gods erkend in den meest directen samenhang met de Schrift, het geopenbaarde Woord van God.* Ieder deelnemer van de House-partij zal het me toestemmen, dat het Woord Gods, de Bijbel n.l., in ieder geval bij de „quiet-time", den tijd van het zwijgen, absoluut geen rol speelt."

Deze critiek zullen waarschijnlijk de meeste lezers van het boek van Russell volkomen onderschrijven.

Dat neemt niet weg, dat al deze verschijnselen ons toe-

roepen onszelf te bezinnen, of we ook oorzaak gaven voor deze wegvloeiing.

De tijd staat nu eenmaal niet stil. Wie het een teeken van opgewekt geestelijk leven acht, dat er ook in den vorm, waarin wij het eeuwig Evangelie tot de menschen brengen nimmer naar verandering wordt gezien, die moge denken aan den wijn in de oude lederzakken.

Gods Woord heeft de qualiteit als van ouden wijn, maar het is in alle tijden gistend als *jonge* most.

Al is de Kroniek niet de aangewezen plaats om promoties te memoreeren, wij willen hier toch voor *Doctor* K. Schilder een uitzondering maken.

Het bevreemdt niemand dat zijn proefschrift handelt over het *Paradoxon*.

Zijn artikelen tegen het Barthianisme met betrekking tot dit begrip vinden er een hoogst belangwekkende en onderrichtende aanvulling en uitbreiding in.

Wij wenschen den pas gepromoveerden doctor met dit gedegen werk, waarop de Universiteit van Erlangen het „summa cum" zette, van heeler harte geluk. Al weten wij, dat hij, de apologeet van een Kerk, die zelf maar al te dikwijls „wider die gewöhnliche Meinung" ingaat en dus paradox is, zelfs van sommigen uit eigen kring ervaart, dat de verdediging van wat *a ratione abhorrens* lijkt te zijn, tot een lichtelijk abhorrere van den verdediger aanleiding kan geven, Dr. K. S. kan er zich van overtuigd houden, dat ook velen zijner collega's en talrijken zijner meer eenvoudige lezers ten zeerste waardeeren zijn werk tot zuiverstelling der beginselen, waarin hij week voor week liever der waarheid als Plato's vriend toont te willen zijn.

Z. v. D.

RECENSIEN.

J. K. v. Eerbeek. **Lichting '18.**
Kampen, Kok, 1932.

Evenals in den vroeger uitgegeven bundel verhalen, doet de schrijver zich ook hier kennen als iemand van talent. Dit boek bevat heel wat boeiende tafereeltjes en frissche gedachten. Daarnaast wordt, thans misschien nog meer dan toen (daar immers het ideaal nu hooger is gesteld) ook openbaar, dat dit talent nog rijpen moet, en ook eigen kracht en beperktheid nog beter moet leeren kennen. Vooral het tweede deel lijkt me nogal mat; en meermalen vind ik den stijl duister.

Schoon is de aan het slot uitgesproken gedachte, die blijkbaar den sleutel voor het verstaan van het geheel aan de hand wil doen:

„Kunt Gij vergeven, overlegde hij, dat ik mijn eigen oordeel boven het Uwe gesteld heb. Dat ik met mijn verstand heb willen controleeren? Wanneer Ik U in dieper gehoorzaamheid had geloofd; wanneer ik U had liefgehad, zooals een zondaar als ik, een reine als U had behooren te beminnen, zou ik niet op mijn dwaalwegen geraakt zijn. Het was alles zooveel eenvoudiger geweest, als ik niet alleen had gezien op de menschen om mij heen maar tegelijk op U."

Was deze waarheid in het verhaal zelf nog duidelijker aan het licht getreden, en ook de omkeer scherper belicht, dan had het boek, ook uit oogpunt van Christelijke kunst, aan waarde gewonnen. Maar het vele goede en echte, dat het ook thans bevat, is dankbaar te waardeeren.

RIDDERBOS.

Johann Piscator. *Ein Beitrag zur Geschichte der reformierten Theologie* von *F. L. Bos.*
J. H. Kok. Kampen. 1932.

Dr. F. L. Bos heeft ons met deze zijne „Doktorarbeit" eene belangrijke studie geboden over eenen destijds beroemden en invloedrijken, maar in den lateren tijd minder bekenden theoloog. Men wist van zekeren strijd door hem en tegen hem gevoerd, en van eenige misvatting bij hem terzake van de beteekenis van Christus' oboedientia activa voor de rechtvaardiging des zondaars. Doch van zelfstandige bestudeering zijner geschriften bleek weinig of niet. Dr. F. L. Bos heeft in betrekkelijk korten tijd zijne niet zoo weinige, noch kleine, werken doorgevorscht, en mocht ook allerlei nog onuitgegeven stukken van hem en aangaande hem vinden, en was aldus in staat, hem en zijnen strijd beter te doen kennen. Dat verdient hij. Hij was een scherp denker, man van veel arbeid, in trouwe liefde gebonden aan Gods Woord en de Gereformeerde leer, maar die in sommige zijner opvattingen toch eenigszins mis ging, zij het ook dat hij negatief, in zijne bestrijding, ten deele gelijk had. Eerst schetst Dr. F. L. Bos kort zijnen levensgang, bespreekt daarna zijne positie met betrekking tot de philosophie dier dagen, handelt vervolgens over zijnen arbeid van Bijbelvertaling, en over zijne exegetische werkzaamheid. Het grootste deel van zijn boek is echter gewijd aan de uiteenzetting van hetgeen op dogmatisch terrein ligt : de quaestie der causa meritoria justificationis, het Avondmaal, de praedestinatie, e.a. Door het opnemen van vele citaten in de aanteekeningen en door enkele „Beilagen" heeft hij de waarde van zijn boek verhoogd, daar de lezer aldus beter tot verificatie en zelfstandige beoordeeling gelegenheid ontvangt. In zijne samenvattende waardeering schrijft hij : „In diesem Lichte betrachtet, erklärt es sich, dass Christus in seiner Prädestinations- und Bundeslehre allzusehr in die Dienerrolle gedrängt, dass Piscator's Lehre von der causa meritoria justificationis" einseitig ist, dass seine

Lehre von der Heiligung eine nomistische Farbe hat und dass auch seine Sakramentslehre nicht so innig ist, als das auf reformierten Boden hätte erreicht werden können", S. 235.

De Schrijver heeft zich door deze studie met eere den doctorstitel verworven.

S. GREIJDANUS.

Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, herausgeg. van *G. Kittel.* Lief. 4, 5/6, 7.
Verlag von W. Kohlhammer. Stuttgart.

De verschijning van dit belangrijke werk in afleveringen gaat geregeld door. Deze vier Lieferungen bevatten, behalve allerlei kleinere artikelen, enkele uitvoerige, als die over ἀκούω en verwanten, S. 216 ff., ἀλήθεια en die daarbij hooren, S. 230 ff., ἁμαρτάνω met afleidingen enz., S. 267 ff., ἀποστέλλω etc., S. 397 ff. Uitteraard kan men wel eens van de onderscheiden auteurs in opvatting en voorstelling verschillen. Bepaald bezwaar moet er zijn, wanneer van „Paradiesesmythus" gesproken wordt, en betreffende Gen. 3 gezegd: „Unter Verwendung uralter mythlogischen Materials und dessen fremde Art nicht ängstlich scheuend...", S. 282, vgl. 285. Doch ook deze afleveringen bieden veel uitnemends en leerrijks.

S. GREIJDANUS.

K. Schilder. **Wat is de hel?** Derde vermeerderde druk.
Kampen. J. H. Kok. 1932.

De hel is een ontzettend onderwerp. Wie het aanpakt, beeft. Ds. Schilder heeft het aangedurfd er een boek over te schrijven, een boek, dat groote waardeering zal vinden bij ieder, die gelooft hetgeen de H. Schrift zegt. De beteekenis van dit werk zit hierin, dat het in de eerste plaats de Bijbelsche leer van de hel ten volle handhaaft, maar in de tweede

plaats ook met dialectische argumenten de gevoelens van de tegenstanders der Gereformeerde leer uiteenrafelt. Zoowel thetisch als antithetisch heeft dit werk groote waarde. Wij mogen — en dat is veel aantrekkelijker onderwerp — nu zeker ook nog een boek van Ds. Schilder verwachten over : Wat is de hemel ?

T. HOEKSTRA.

J. Schelhaas Hzn. **De Messiaansche profetie in den tijd vóór Israels volksbestaan.** R. Slingenberg, Hoogeveen, 1932.

Op dit proefschrift, en zijne verdediging, verwierf de auteur op 28 Oct. 1932 den doctorsgraad aan de V. U. Het schrijven eener dissertatie in de pastorie is als zoodanig reeds eene prestatie, die op waardeering aanspraak heeft ; en we wenschen den jongen doctor dan ook van harte geluk met het gelukkig ten einde brengen van zijn taak. Ook de wijze, waarop Dr. Schelhaas dit heeft gedaan, is veelszins verdienstelijk. Hij heeft de in aanmerking komende teksten goed bekeken, en tegenover andere meeningen zijne opvatting op verschillende plaatsen met goede argumenten verdedigd. Natuurlijk wil dit niet zeggen, dat ik zijn betoog overal even sterk vind ; over verschillende punten denk ik ook eenigszins anders. Maar het is hier de plaats niet, daarop nader in te gaan. Slechts op een pericoop uit het „slot" moge hier zijn gewezen, omdat dit eene kwestie raakt, die van belang is voor het geheel. De auteur betoogt hier (blz. 135 onderaan en 136), dat de uit text en context verkregen opvatting geheel aansluit bij de leer der H. S., dat er geen heil is dan in Christus alleen. Op grond van deze leer, zoo zegt hij, „is het vereischt aan te nemen, dat alle geredden gezien hebben op den Overwinnaar, die de victorie voor hen bevechten zou". En als de Messias na den zondeval van den aanvang af is voorzegd, dan kan het ook wel niet anders, of dit moet in de Schrift zijn opgenomen.

Dit nu doet bij mij de vraag opkomen, of dit niet, in plaats van aan het einde, aan het begin had moeten staan. Immers, naar de Gereformeerde opvatting, waarvan Dr. S. natuurlijk uitgaat, is de leer der Schrift normatief ook voor de uitlegging harer deelen. Nu zijn er twee mogelijkheden. Of Dr. S. heeft zich bij zijn exegese door deze noodzakelijke conclusie uit de leer der Schrift niet laten leiden ; dan is hij door een „gelukkig toeval" nog tot een goed resultaat gekomen, maar dan zou hij toch eigenlijk niet naar goede Gereformeerde methode hebben gewerkt. Of hij heeft zich — en dat vermoed ik — door deze conclusie wèl laten leiden, maar het niet gezegd. En dat is dan een tekort aan wetenschappelijke klaarheid. Eisch der wetenschap is toch, *niet* dat men bij de exegese alle praemissen terzijde stelle, maar *wel,* dat men van den inhoud zijner praemissen aan zichzelf en anderen duidelijk rekenschap geve. Het moge niet doenlijk zijn, dit laatste bij de exegese van elk onderdeel der Schrift altijd afzonderlijk te doen, maar bij een eenigszins uitgewerkt exegetisch onderzoek mag dit toch niet achterwege blijven.

Had Dr. S. deze methode gevolgd, dan was hij vanzelf ook gedwongen geworden, zich over den preciesen inhoud van zijn conclusie uit de leer der Schrift nader te bezinnen. Thans vind ik bij hem dienaangaande wel eenige onduidelijkheid. Wat houdt de stelling, „dat alle geredden gezien hebben op den Overwinnaar", in ten opzichte van hun *kennis* aangaande den Overwinnaar ? Houdt het bv. volgens Dr. S. in, dat in de moederbelofte het individueele zaad op den voorgrond *moet* hebben gestaan ? Of is dit een punt, dat men louter op grond van den tekst kan uitmaken ?

Moge Dr. S. deze opmerkingen beschouwen als een bewijs van de belangstelling, waarmede ik van zijne studie kennis heb genomen.

RIDDERBOS.

Miss C. M. Yonge. **De duif in het arendsnest.** Uit het Engelsch naverteld.
Kampen, Kok 1932.

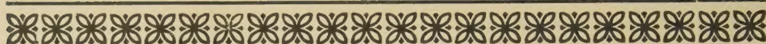
Miss Yonge is het meest bekend als schrijfster van „de erfgenaam van Redcliffe". Dit boek staat m. i. minder hoog, maar bevat toch wel veel goeds, ook uit Christelijk oogpunt. Overigens is het echte romantiek, met haar licht- en schaduwzijden. Het „navertellen" zal toch wel ten deele vertalen zijn geweest, en schijnt mij als zoodanig hier en daar nogal zwakke plekken te hebben.

RIDDERBOS.

Dr. A. Kuyper Jr. **Van het koninkrijk der hemelen.** Goedkoope volksuitgave.
Kampen, Kok 1932.

Dit geschrift, vroeger hier door mij besproken, wordt thans in goedkoope volksuitgave aangeboden. Met verwijzing naar mijn vroegere bespreking zij het andermaal aan onze theologen en aan andere belangstellenden aanbevolen.

RIDDERBOS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. A. van Veldhuizen. Hoe maakt men z'n preek? Tweede Druk.

Wageningen. H. Veenman & Zonen. 1933.

C. A. Vreugdenhil. De strijd blijft!

Bruinisse. J. van der Wal. z. j.

Dr. H. Faber. De geschiedenis als theologisch probleem.

Arnhem. N.V. Van Loghum Slaterus' Uitg.-Mpij. 1933.

A. Janse. Leidraad ter bestudeering van het werk van Prof. Dr. P. A Diepenhorst „Het Socialisme"

Amsterdam. Patrimonium verbond. z. j.

Dr. K. Dijk. Op den lijdensweg. Acht preeken.

Kampen. J. H. Kok. 1933.

A. H. van Minnen. Belijdenistijd.

Delft. W. D. Meinema. N.V. z. j.